श्रीराम

१

श्रीगणेशायनमः॥ तत्रतावत्पन्निर्दिश्यमानपरिभाषानकर्त्तव्येतिगुरुश्चरौस्कन्तस्य
स्यगेषाउरस्यास्तमोहित्यत्रस्यामत्वात्प्राक्सकारप्रश्लेषाँपूर्वसवर्णस्यवारणात्सस
सकारःकुत्रास्तीतिचेत्ताकुरु[illegible]भूतीतिक्षोपेनापहायत्तप्रश्लेषप्रमाणंकिमितिचे
त्तत्रषष्ठीस्थानेतिसूत्रभाष्येषष्ठीस्थानेसूत्रस्यप्रयोजनेनिर्दिश्यमानपरिभाषासिद्धि
स्तुक्तातत्रतत्परिभाषाप्रयोजनानुपन्यासेनतत्परिभाषाप्रयोजनानामन्यथासिद्धि
नस्यैवमानत्वात्तुकुरुम्यइतिसूत्रभाष्यइहीत्यादिनिर्दिश्यमानपरिभाषाप्रयो
वारणाकत्वाप्रयोजनान्तरकथनेनास्याअनावश्यकत्वसूचनस्यमानत्वात्
यत्वघकैश्चिदुरस्यादित्यस्यसकारप्रश्लेषणापसाधनत्वात्पादःपादितिसूत्रस्यभाष्यवि
रुद्धमतत्रहि॥ प्रवक्ष्यमेषाकर्त्तव्यानिर्दिश्यमानस्यादेशाभवन्तीत्युपक्रम्यादेस्यादित्यत्र
पूर्वसवर्णादेशव्यावर्त्तःप्रदर्शितातापदिसकारप्रश्लेषस्तदादेसादित्यंपत्रतत्रप्राप्तेरभा

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

राम

१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

नरसिंह
२

विगायन्ति। उदस्यास्तम्भोऽस्त्यत्रपत्रपिसच्छन्नत्वसम्पन्नमेवाएवंचसकारयरकोपड-
च्छदस्तस्मात्यरोयोऽस्यास्तम्भोतयोः पूर्वसवर्णादेशः स्यपदेनिमुस्यशब्दमवदुक्तरीत्या
पूर्वसवर्णादेशेनवाप्राप्तेभवस्तुतस्तुभाष्यादौपरिज्ञातीत्याशुस्यशब्दे पूर्वसवर्णादेशोदुवी
रएवासर्वसर्वयरादेशाइतिन्यायेनस्याशब्दस्यस्थानेस्यशब्दादेशइतिबुद्धिसम्भवात्।
नन्वर्थवतोऽस्यशब्दस्यस्थानेशुस्यशब्दादेशाउक्तोनतुअनर्थकस्यांशब्दा-
दशइतिचेन्नाऽर्थवत्येवस्यानित्यमितिनात्यर्थिणाकोऽप्यर्थवत्त्वेनलाक्षणस्यान्यादेशभा
वकस्यनेमानाभावादितिस्यानित्वसूत्रस्यशब्दरत्नोक्तरीत्याकेचनस्यशब्दऽर्थवत्त्वस्य
बाधायोगात्।नचसमासस्यवेकार्थीभावमहिम्नाअर्थप्रधानोपस्थितिरेवनेति
वाच्यमाप्रधानोपस्थितेरभावेऽपिऽर्थवत्त्वस्यबाधायोगात्।अतएवाप्रयोजनसम्बा
धोनिस्त्रीघादेशासिद्धिःएतेननापिस्यानित्यत्वेन शुस्यशब्दस्यानेशुस्यशब्दा

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

शब्दस्यान्य
नस्य

रम
२

वेनभाष्यविरोधस्यच्छएवेत्युक्तन्तच्छ्रवणाजरहि।स्यात्तत्रापिखण्डनकर्तृणाम्भाष्या
दविरोधोभावनस्यासम्भवात्।किंचभाष्यकर्तुरपिनेपमभिमता।षष्ठीस्थानेयोगेति
सूत्रार्थभूतपरिभाषाभावनावसरेतदुपहरणासाधनात्।प्रतएवपादःपदेतिसूत्रेयेना
प्यसात्तद्धियापरिभाषाकर्तव्यानकर्तव्याऽतःषष्ठीस्थानेयोगेत्यस्यप्रयोजनंषष्ठ्यन्तं
स्थानेनपयापुज्यतेपत्तःषष्ठीऽग्रहितास्तीतिभगवतोक्तमापदपिसकारप्रश्नेषेषु
त्स्यशब्दावपवसकारस्यपूर्वसवर्णापत्तिः।तत्रहिपुरुषशब्दविजन्तेस्याशब्दोसमा
सविशिष्टाख्यानाख्यानार्थकशाचिशोपेचकृतेऽवशिष्टावपवसकारस्यस्या
शब्दावपवस्यप्रक्रियानीनवतामुच्छसंभवात्तस्याशब्दस्यैवकाश्चित्वेतुप्रकृतेनस्या
शब्दः।प्रक्तपरिभाषानैकदेशविकृतन्यायानवसरात्।नापिस्थानिवद्भावेन।पुरुस्या
शब्दस्थानेहिपुरस्यशब्दोनतुस्याशब्दस्यस्थानेशब्दोऽतोत्युक्तंतदपितस्यसिद्धौ

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

नरसिंह०
३

इप्रत्युत्तरसूत्रे गीप्रवृत्तेरंगीकारात्। एतच्चैषः सङ्ख्यादौ पदघटप्रवृत्तिः। सं
ज्ञिपातपरिभाषाविधानसामर्थ्यं जनस्यैव पदस्यैकत्वं आपिनदोषः। एतेन नर
स्यैव पदस्यैकत्वं स्यादिति कृते प्राप्तश्चकुस्वस्यादिति शिष्टस्यैकत्वं सहस्रोनसहस्रात्।
स्तेषु दाहेशस्यादिति निर्दिश्यमानपरिभाषायाः प्राप्तपूर्वकत्वमित्यपास्तम्। प्र
हृद्धितासहृद्धितासहृद्धितेत्यादावपीष्टः पूर्वं पूर्वं तरंगत्वात्तासामपि पूर्वत्वात्तस्य
भाष्यकारैरेवोक्तत्वात्। नन्वेकिपास्वामाकिपास्तमाकिपास्ताकिपासमापासु
दिकृतेसपासुदकस्यतान्तन्तामः प्राप्नुवन्ति निर्दिश्यमानस्यादेशा भवन्तीति न
दोषो भवतीति। तत्रैव भाष्योक्तो हरणांकथं सिद्ध्यतीति चेन्नापासुदः पूर्वस्मिन्
पदोक्तत्वेन तामाप्रवृत्तेर्निर्बाधत्वेनादोषात्। पासुदोऽन्तरङ्गत्वेन पूर्वस्मिन्नवतिसु
नवाभ्यां अन्तरङ्गापवादत्वात्पाप्रतिपदोक्तविधेः प्राबल्यस्य भाष्यकारादिभिरङ्गीकृत्वात्

राम
३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

परिभाषा २

८८ रेणोनत्वस्याशक्यत्वाद्यदेवाऽनिरूपणाद्यमानचपारः परिभाषेत्रेपारऽउपधाऽस्व
संवक्तव्यमित्तिवार्त्तिकस्वेनावसेरः प्रवृत्तिमेवाकर्तव्यावहूज्येतस्याः प्रयोजनः
निकानिषु नः प्रयोजनानिप्रयोजनेषुप्रिऽरेषुसुपकुमाप्यमिकिसोप्य
मावद्वयामामासापामासोपारस्याकेपुवन्तिनिर्दिष्यमानस्यारेशामवंतीति स्पष्ट
नरोषोभवन्तीतिऽ प्रदिष्टामरिक्तमरिक्तेतिऽ पुरिकृतेसरकस्पर्पुवंति
नाजन्तामरपः निर्दिष्यमानस्यारेशामवन्तीतिनरोषोभवति इतिभाष्यकृतो
साहस्यातांकाशतिभीवितेतिवाक्यमाकुमाप्यमिकिसोप्यमिवद्वयामामासापा
मित्यारपारऽपाऽशांपूर्वप्रतिपदोक्तत्वेनशीघ्रोपस्थितिकत्वाद्यमप्रवृत्तेः तस्यामा
पस्यामित्यत्रापवादस्यारेवस्याः पूर्वमामप्रवृत्तेः नचापवादप्रवृत्तौनपुनरुत्स
र्गप्रवृत्तिरितितदनन्तरंस्यादनस्यादितिवाक्यमाऽरमामऽस्यादिज्ञापकेनक्वचि

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

नरसिंह
५

4

रास
५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

त्वेनपासुटः पूर्वेनामादिप्रवृत्तेर्बाधकाभावात्। एतेन त्रिपास्तमा। त्रिपास्तमा। त्रिपास्तेत्य
त्रपरस्यान्तरङ्गत्वात्पासुटि कृते नामादयो भवन्ति। एतेन [illegible] निर्दिश्यमानपूर्वभा
षाभावे सपासुटकस्य स्युः। परस्मैपदेष्वित्यस्य विषयसप्तम्याश्च परो नोपुरात्तश्चेति
सूत्रस्य भाष्ये तत्पासावस्यापि पासुटः प्राप्नोत्यारङ्गुत्वेन्वाध्यमिति। पास्तमानचे
वं त्रिचतुर्पुष्परस्मरत्पदादिविकारेषु च प्रयोजनम्। प्रत्तिस्त्रः। प्रत्तिचस्त्रः। त्रि
चतुरंतस्य तिसृचतसृभावः प्राप्नोति निर्दिश्यमानस्यादेशा भवन्तीति न दोषो भवति
त्पदादिविकारे प्रत्तिस्यः। उत्तमस्यः। प्रत्यसौ। उत्तमासौ। त्यदाद्यन्तस्य पाप्नुवन्ति त्य
दादिविकाराः। किमन्तस्य कादेशः प्राप्नोति। प्रत्तिकः। परमकः। निर्दिश्यमानस्यादेशा भ
वन्तीति न दोषो भवतीति। तत्र त्यभाष्ये कृतो हरणानोंकारागमनिर्दिष्टिया उपमाचिराः
परस्यादुसंज्ञानिमित्तस्य प्रत्यपस्य सुगिन्यर्थादिति पस्मात्प्रत्यपविधिर्दिति शब्दरत्नो

तरभावेर

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

न्यसिंह०
५

पीवतोऽयपस्यन्तान्तेनसमासस्तत्रैवस्यपदस्त्वादिति वा अमा कुहूरापरिभाषया
शमीरार्थिन्यत्वाशब्दस्यापिक्रान्तत्वादिति तत्सहयोगेन जयकमा अत्र कुहूरापरिभाषा
नोपतिष्ठते परपंशास्त्यनस्यूर्वेत्याचार्यस्य कुहूरापरिभाषानुपस्थितिमूले
कानस्यूर्वग्रहणस्य ज्ञापकत्वमिति परसमासेनस्यूर्वेक्रोस्यधिति सूत्रस्य भाष्यवि
रोधात् अत्र नस्यूर्वेत्यनेन अधिधायके सूत्रे कुहूरापरिभाषा नोपतिष्ठते
इति पादः परिति सूत्रस्य केयटविरोधाच्च क्रान्तस्य समासस्य अयवित्यपीडस्तस्य
सूत्रस्य तत्रपूर्वपरावेक्षायां कुहूरापरिभाषया गतिकारकस्यमेव तत्कुहूरिष्यते इति
परमकृत्वेत्यत्र नपकृत्वेत्यत्र चासिद्धमकृत्वेत्यादौ चनभविष्यतीत्यनस्यूर्वग्रहण
व्यर्थं सत्र कुहूरापरिभाषानुपस्थितिं ज्ञापयतीति भाष्यकैयटाशयवशेन परवि
यवशीविरोधाच्च फलविरोधाच्च युक्तिविरोधाच्च भाष्यरीत्या प्रशमीरार्थिन्या

राम
५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दुमित्तिपत्तमवलोकयतिरुतैदुरुत्तमित्यस्यसिद्धेऽङ्गाधिकारस्यावश्यकत्वेनाङ्गभ
ताप्रिप्रत्ययस्यनित्यसम्बन्धित्वेनप्रत्ययस्याङ्गविशेषणत्वमेवोचितमित्तिपा
छ्रान्तपरङ्गमन्तस्यप्रत्ययपरस्यारेणाङ्गस्यपदेत्वेनव्याप्यत्वा-दिति।नदुक्तिर
पिसंकमानातरसंपञ्जानानचस्यभावेचप्रयोजनमाप्रकृत्याप्रहृत्याक्रान्त
स्यप्राप्तिनिर्दिष्टमानस्यारेणाभवन्तीतिनदोषोभवतीति।नचत्वमाप्योदाहर
णंकथंस्यतीतिवाच्यमापूर्वग्रहणमयहापनमेभिन्नाश्रयपूर्वपरत्वस्यसमासा
वयवस्यकोऽप्यवित्यर्थोऽरेणादेशातोध्वनिनश्चापमर्थोऽनेनोपायस्यतिस
मासेनस्यूर्वेतिभाष्येणास्यष्टतरश्चतत्सूत्रस्यनहच्छब्दस्योपलक्षणत्वेनपूर्वपू
र्वग्रहणाभावेप्रमाणमीरार्थिन्यत्वाभावयोरेकार्थीभावविवक्षायांसमासेप्रा
मीहार्थि-न्यागिनेजुहोतीत्यत्रस्यवलापत्तिःनचपूर्वग्रहणसत्वेपिकथमिहप्राप्ति

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

नचपित्तार्थत्वात्। गतिकारकपूर्वस्य स्थानस्य पूर्वस्य स्थानस्य पूर्वस्य स्थानस्य पूर्वस्य स्थानस्य
वनायत्तश्चेति गतिकारकपूर्वस्य न भिन्नपूर्वस्य यथा प्रप्रक्रान्त्यत्र स्य
वनायत्तश्चेति समासेऽन्यपूर्वेति सूत्रस्य विषयाविरोधाच्च। न च परिभाषाभावे को
मुरगन्धेति कथं सस्य नीति वाच्यम्। गुरुपोत्तमप्राप्तिपरिकयोरनन्तरोपायत्वात्। औत्तयोः
ष्ठ्यङ्गेरुपस्यादित्यर्थेनारोप्यान्तरेण गुरोपोत्तमयोरुपायत्वयोपायत्वात्। औत्तयोः स्पष्टि स्य
र्थस्य न सि[illegible]निधायपदुपधिकरणेन सम्बन्धेदाशीपुत्रीत्यत्रापि ष्ठ्यङ्गेरुपस्या
दित्युक्तं तदपि पुरुषोत्तमाप्रतिसोऽस्यार्थयोगुरुपोत्तमान्ष्ठ्यङ्गात्रेदुतिन्यासेनारोपा
ध्याकारपामासेत्यत्रापि न दूषणम्। प्राप्तारोप्रत्ययपरपत्तरादित्यवयवस्यगादित्यर्थो
प्रयोजनमुपायदशत्वेप्यन्यत्तिप्रभावात्। प्राप्तारोप्रत्यय[illegible]स्मादिधोपत्तेतद
देवपिन्तस्य न्यपीत्तुल्यप्रत्यग्रस्य चाय[illegible]च्चेत्याङ्गतिजात्यत्तिरपि सम्पुपर्यादित्यत्रे
त्यर्थाधिकारानुरोधात्त्रापि प्रकृतस्य रोदित्यर्थश्चिपरोचाधकाभावात्। यत्रप

शि ३

राम
६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

स्यप्रत्ययस्यनिमित्तत्वेनाश्रयणान्नेनतरन्तविध्यभावस्तुतिनवाप्रमाहरूपाभ्य
मुनिसूत्रेयस्मात्सुतिसिप्रत्ययाविहितास्तएसुतिस्यन्तस्यत्वर्थयित्वाभिछप
तोः॥ घ्रतेएवनागोजीभट्टेपत्रपञ्चम्यन्तात्परःप्रत्ययःकाप्यीन्तरंविधानापप
रिग्रहतेनत्रनरन्तविधिर्नेत्यर्थः॥ उक्तमाप्रत्ययापत्र — पञ्चम्यन्तात्पर
प्रत्ययोनिमित्तत्वेनकाप्यीन्तरविधानापेत्यवक्तएतेनतत्रसुपोनिमित्तत्वे
नोपादानान्नेनतरन्तविधौनिमित्तत्वानुपपत्तोत्तमेकाभ्यामितिनिर्देशेनचयत्र
पस्यप्रत्ययस्यनिमित्तत्वेनाश्रयणान्नेनतरन्तविध्यभावस्याश्रयणेविनिमित्त
त्वानाकाङ्क्षाप्रत्ययग्रहणेनतरन्तविध्यभावेमानाभावादितिकस्यचिदुक्तिःप
रास्तेनिसुधिमिरकासमीपमिति॥ शिवंभूयात्॥ श्रीरस्तु॥ श्रीनरसिंहोजयतः॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

8

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham